

рос е въобще съхраняването на понятието за научна рационалност без коренно преосмисляне на неговото съдържание.

Оставяме незавършена и непълна историята на кризата на рационалисткия проект. Тя може да бъде продължена чрез поглед към развитието на социално-политическите идеи – с осъзнаването на несправедливостта на свързания с Нютоновия Космополис “вечен” социален ред и ограничеността на националните държави, на религията – с изолирането ѝ в нравствената сфера, на изкуството – с разпадането на утвърдените класически форми. Но това надхвърля нашите задачи. По-интересно би било за потърсим възможности за стъпки в конструктивна насока.

4. Рационалност без догми

Пълното игнориране на различието рационално – ирационално носи сериозни опасности. Не можем да си позволим отказ от безспорните технологични постижения на съвременната наука, от интелектуалните висоти на философската и логическата мисъл, разкриващи силата на човешките познавателни способности, от идеалите за разумно устройване на социалните отношения и по-добро бъдеще на хората. “Модерното” отдавна се е превърнало в съществена част от нашия свят. Анархистката раздяла с него би ни обрекла на катастрофа. Абсурдът и деконструкцията не изглеждат приемлива алтернатива. Но има неща, които можем да отхвърлим без съжаление – абсолютният диктат на рационалните норми, универсализирането на свързаните с тях амбиции, увлечението по конструиране на пътища, които не могат да бъдат извървени. Те се покриват със “здравото ядро” на рационалисткия проект. От него ще останат множество полезни резултати. Такава е съдбата на всяка интересна и прогресивна за времето си, но вече изчерпана програма. Съдържанието на необходимото ни ново понятие за рационално може да бъде резю-

мирано в няколко тезиса. Всеки от тях допуска допълнително разработване и обосноваване, задава поле за изследване.

Първият има предимно отрицаващ смисъл – никаква концепция, програма или дейност нямат предварително запазен и неисторичен монопол над рационалността. Едва ли може да бъде точно описан освобождаващият дух, който се съдържа в това заключение. Край на абстрактните рационални стандарти, на наложените външни критерии, на измамно украсената с авторитета на Разума догматична предзададеност! Философията няма право да претендира повече за ролята на всезнаещ стожер на рационалността. Познанието е творчески процес, който трябва да намира своите образци и корективи в собственото си развитие. Математиката и математическото естествознание би трябвало “да бъдат разглеждани като полезен работен кон, а не като несъмнен източник на цялата рационалност и познание”⁶⁵. От тях не могат да бъдат изведени единният метод, норми и език на науката. Не е тъждествена с рационалността и абстрактно схванатата Истина. Рационални могат да се окажат всички действия или ценности с полезно значение в хода на познанието. Няма универсални модели за разумно устройство на икономиката, обществото и междучовешките отношения. Това се отнася за големите идеи и практики на социализма, либерализма, фашизма, демокрацията и пазарната икономика. Опитите да бъде наложена някоя от тях като всеобща са част от пагубните следствия на “модернисткия” проект. Същото важи за тоталната власт на Европа. Няма “естествени” права на човека, важащи за всички общества, и вечен морал, чиито предписания да бъдат ефективно гарантирани и приложени. Космополитният универсализъм е безперспективен.

Вторият тезис се отнася до обединяването на неоправдано разделяните разум и практика, теория и опит, зна-

ние и приложения. Прибързаното обвързване на рационалността с едното или другото, разграничаването им по същност, ценност или сфера на действие спадат към най-ретроградните догми на рационалисткия проект. Рационални могат да бъдат както знанието с процеса на своето придобиване, така и употребата му с различни цели в многостранната човешка дейност. Тук нашето разбиране се доближава до разбирането на Хабермас, но без едностранчивия акцент върху "дискурса" и неговата "консенсусна" теория, която не изключва съгласие относно лъжата и заблудата⁶⁶. Необходимо е едно връщане към завещаната от Аристотел цялостност на познание и опит, осъзнаване на обстоятелството, че рационалното е определено не от външни идеални образци, а от разнообразните потребности и търсения на познаващия субект, от амбициите и резултатите на неговата дейност. Третирането на логиката като всесилен канон на достоверното разсъждение и основа на всяка рационалност става тясно и непродуктивно. По-перспективно изглежда превръщането ѝ по думите на Джереми Бентам в "изкуство за практическа употреба, отнасящо се до цялото поле на човешкото мислене и действие, до областите на художественото творчество и науките"⁶⁷.

Третият тезис е свързан с главния мотив на рационалисткия проект и изразява най-ценния негативен резултат в съвременната духовна история на човечеството – не е възможно създаването на машина за мислене, сродна с човешкия интелект. Това е така, защото дейността на последния няма алгоритмичен характер. Курт Гьодел тълкува своите резултати като потвърждение на това⁶⁸. Най-новите изследвания по изкуствен интелект си поставят по-осъществими и по-скромни задачи⁶⁹. Търсенето на достоверност, точност и обоснованост има обективни предели, зададени от самия процес на познание и спецификата на осъществяващия го субект. Може да се твърди, че ако

машините могат да стигнат най-много до свръхбърза обработка на подходящо структурирана информация, човешкият разум се характеризира с “мъдрост”⁷⁰. Възприемането на това понятие би било твърде сполучливо, защото ни отвежда към модел, много по-богат от картезианския. Той предполага единство на интелект и воля, на адекватност и ориентация според ценности, на теоретична висота и практическа осмисленост. “Мъдрото” познание не може да си позволи изключването на сферата на субективното и неопределеното, която задава основния модус на условията за неговото осъществяване, а рационалистката достоверност се оказва само частен случай. Това налага разширяване и качествено усложняване на средствата на познавателната култура. “Мъдростта” изисква да се държи сметка за екологичните и нравствените следствия.

В заключение трябва да признаем, че господството на догматичната концепция за рационалността никога не е било абсолютно, винаги е пораждало естествена реакция на противодействие и търсене на други пътища. Критиката на “модерното” има своя интересна предистория, която не е сводима до противопоставянето романтизъм – Просвещение. Ще се позовем само на Блез Паскал, защото той пръв установява основния мотив на рационалисткия проект. “Аритметичната машина извършва действия, които са по-близки да човешката мисъл от всичко, което правят животните – пише той, – но тя не върши нищо, което да говори за собствена воля, каквато те проявяват”. Интелектът не е всезнаещ изчислителен механизъм. Мисълта е най-голямото достойнство на човека и средство, което му позволява да обхване вселената, но тя е изправена пред обективни ограничения и затова е неспособна на “сигурно познание и абсолютно незнание”. “Нека не търсим увереност и устойчивост” – в този призив не се съдържа само религиозна умереност, а и едно реалистично философско кредо⁷¹. Негова парадигма е една истинска рационалност без крайности и догми.

БЕЛЕЖКИ

¹ Л и о т а р, Ж. Ф. Постмодерната ситуация. – В: Социологически проблеми. 1994, № 1, с. 9–10.

² Ф е й е р а б е н д, П. Избранные труды по методологии науки. М., Прогресс, 1986.

³ Х а б е р м а с, Ю. Догматизъм, разум и решение. – В: С и в и л о в, Л. (съст.) Практиката. С., 1990, с. 112.

⁴ R o r t y, R. Philosophy and the Mirror of Nature. Oxford, Blackwell, 1980.

⁵ Т у л м и н, Ст. Космополис. Скритата програма на модерността. С., Калъс, 1994.

⁶ А й н щ а й н, А. Предговор. – В: Г а л и л е о Г а л и л е й. Избрани произведения. Т. I, С., 1984, с. 50.

⁷ К а с а в и н, И. Традиции познания и познание традиции. – В: В о п р о с ы философии. 1985, № 11, с. 51.

⁸ Ф а й е р а б е н д, П. Цит. съч., с. 333.

⁹ П а к т а м, с. 140.

¹⁰ К а с а в и н, И. Теория познания в плену анархии. М., 1987.

¹¹ Rorty, R. Op. cit., p. 331.

¹² Ф е й е р а б е н д, П. Цит. съч., с. 467.

¹³ D e w e y, J. The Quest for Certainty, Capricorn Books. 1960, p. 8.

¹⁴ Ф е й е р а б е н д, П. Цит. съч., с. 463.

¹⁵ П о п п е р, К. Логика и рост научного знания. М., Прогресс, 1983, с. 54.

¹⁶ Ф е й е р а б е н д, П. Цит. съч., сс. 180–184.

¹⁷ П а к т а м, с. 470.

¹⁸ R e s c h e r, N. The Limits of Science. The University of California Press, 1984, p. 215.

¹⁹ Т у л м и н, С. Цит. съч., с. 103.

²⁰ Б о р н, М. Експеримент и теория във физиката. С., 1968, с. 9–10.

²¹ M a s o n, R. Experimentation and Knowledge: A Pragmatic Perspective – In: Knowledge V. 10, № 1, 1988, pp. 3–25.

²² Б е й к ъ н, Р. По-голямото съчинение. – В: Р а д е в, Р. (съст.) Антология по средновековна философия. С., 1986, с. 348–350.

²³ П о п о в, П., Н. С т я ж к и н. Развитие логических идеи в эпоху Возрождения. МГУ, 1983, с. 125.

²⁴ K n e a l e, W., M. Kneale. The Development of Logic. Oxford, Clarendon, 1964, pp. 306–307.

- ²⁵ Wallace, W. A. *Galileo's Logic of Discovery and Proof*. Dordrecht, Kluwer, 1992.
- ²⁶ Price, D. J. On Sealing Wax and String. – In: *Natural History*, 1984, № 93, pp. 48–56.
- ²⁷ Butterfield, H. *The Origins of Modern Science 1300–1800*. C. Bell and Sons LTD, London, 1958, p. 80.
- ²⁸ Thom, R. The Role of Mathematics in Present-Day Science. – In: Cohen, L. J., J. L. Os (eds) *Logic, Methodology and Philosophy of Science*. V. VI, North-Holland, 1979, pp. 4–5; Том, Р. Экспериментальный метод: миф эпистемологов (и ученых?) – В: *Вопросы философии*. 1992, № 6, с. 106–114.
- ²⁹ Койре, А. *Очерки истории философской мысли*. М., 1985, с. 131.
- ³⁰ Рид, К. Хилберт. С. 1973, с. 253.
- ³¹ Декарт, Р. *Сочинения в двух томах*. Т. 1. М., Мысль, 1989, с. 90.
- ³² Валери, П. Човекът и раковината. С., 1988, с. 201.
- ³³ Уайтхед, А. Н. *Наука и современный мир*. – В: *Избранные работы по философии*. М., 1990, с. 88.
- ³⁴ Гоббс, Т. *Сочинения в двух томах*. Т. 1. М., 1989, с. 74–76.
- ³⁵ Хюм, Д. *Трактат за човешката природа*. С., 1986, с. 136–137.
- ³⁶ Валери, П. *Цит. съч.*, с. 187.
- ³⁷ Джеймз, У. *Прагматизмът*. С., Арета, 1994, с. 32.
- ³⁸ Тулмин, С. *Цит. съч.*, с. 118–126.
- ³⁹ Попов, П. С., *Стяжкин*. *Цит. съч.*, с. 89, 125.
- ⁴⁰ Бэкон, Ф. *Сочинения в двух томах*. Т. 1. М., Мысль, 1977, с. 65.
- ⁴¹ Лейбниц, Г. В. *Сочинения в четырех томах*. Т. 3. М., 1984, с. 437.
- ⁴² Dumitriu, A. *History of Logic*. V. VI, Abacus, 1977, p. 9.
- ⁴³ Лейбниц, Г. В. *Цит. съч.*, с. 494–496.
- ⁴⁴ Лаплас, П. *Философско есе за вероятностите*. – В: Бернули, Лаплас, Колмогоров. *Вероятности*. С., 1982, с. 39.
- ⁴⁵ Клайн, М. *Математика. Утрата определенности*. М., Мир, 1984, с. 98.
- ⁴⁶ Carnap, R. *The Logicist Foundations of Mathematics*. – In: Benacerraf, P., H. Putnam (eds) *Philosophy of Mathematics*. Cambridge University Press. 1984, p. 41.
- ⁴⁷ Витгенщайн, Л. *Избрани съчинения*. С., 1988, с. 115.
- ⁴⁸ *Научното схващане за света: Виенския кръжок*. – В: *Философска мисъл*. 1989, № 12, с. 95.

- ⁴⁹ Фреге, Г. Мысль: логическое исследование. – В: Петров, В. (съст.) Философия, логика, язык. М., 1987, с. 47.
- ⁵⁰ Пуанкаре, А. О науке. М., 1990, с. 478–492.
- ⁵¹ Хилберт, Д. Логическите основи на математиката. – В: Философия, 1992, № 6, с. 23–25.
- ⁵² Бланше, Р. Аксиоматика. С., 1965, с. 85–86.
- ⁵³ Gödel, K. Collected Works. V. Oxford University Press, 1986, pp. 204–205.
- ⁵⁴ Bernays, P. Hilbert, David. – In: Encyclopedia of Philosophy. V. III, New York, MacMillan, 1967, p. 502.
- ⁵⁵ Вейль, Г. Математическое мышление. М., 1989, с. 23.
- ⁵⁶ Клайн, М. Цит. съч., с. 15.
- ⁵⁷ Lorenzen, P. Lehrbuch der konstruktiven Wissenschaftstheorie. Mannheim, 1987, S. 152–155.
- ⁵⁸ Thom, R. Op. cit., pp. 4–13.
- ⁵⁹ Повече за кризата на науката в: Пригожин, И., И. Стенжер. Новата връзка. Метаморфозата на науката. С., 1989.
- ⁶⁰ Йоффе, А. Ф. Встречи с физиками. М., Наука, 1960, с. 58.
- ⁶¹ Дирак, П. Принципы квантовой механики. М., Наука, 1979, с. 8.
- ⁶² Фейнман, Р. Характер физических законов. М., 1968, с. 137–138.
- ⁶³ Карнап, Р. Философские основания физики. М., Прогресс, 1971, с. 77.
- ⁶⁴ Поппер, К. Цит. съч., с. 226–227.
- ⁶⁵ Nesse, M. How to Be Postmodern without Being a Feminist. – In: The Monist, V. 77, № 4, 1994, p. 456.
- ⁶⁶ Хабермас, Ю. Философията като наместник и интерпретатор. – В: Философска мисъл, 1989, № 2, с. 93–103.
- ⁶⁷ Ogden, C. K. Bentham's Theory of Fictions. Paterson, New Jersey, Littlefield, 1959, p. IXV.
- ⁶⁸ Тази позиция е критически обсъдена в: Табаков, М. Философът Курт Гьодел. – В: Философска мисъл, 1987, № 1, с. 96; Jassquette, D. Formalization in Philosophical Logic. – In: The Monist, V. 77, № 3, 1994, pp. 370–371.
- ⁶⁹ Андрю, А. Изкуствен интелект. С., 1987, с. 18–20.
- ⁷⁰ Това понятие е предложено в: Сендов, Б. Информационните технологии в съвременния свят (някои размишления). – В: Международни отношения. 1993, № 5, с. 71.
- ⁷¹ Паскал, Б. Мисли. С., 1978, с. 164–165, 73–74.